

Checklist leermiddelen klassieke culturele vorming

Tweede fase

Voortgezet onderwijs

LPC, CITO, PMVO en GEU

Mannus Goris

Enschede, november 1997

S | L | O

specialisten in leerplanontwikkeling

Verantwoording

© 1997 Instituut voor leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteur: Mannus Goris

Bijdragen: Ghita Kölker, Dick Meijer, Hans Morelis, Jan Verbeek

Adviezen: Veldadvisering SLO

Redactie: Jet Quadekker

Vormgeving: Afdeling publicatiebegeleiding

Lay-out: Ellen Groote Haar, Mathilde Koiter

Druk: SDU, Den Haag

In samenwerking met: LPC, Cito, PMVO en GEU

In opdracht van: Ministerie van OC&W

Besteladres

SLO, specialisten in leerplanontwikkeling

Afdeling Verkoop

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

AN: 8.328.7730

Inhoud

1.	Inleiding	7
2.	Gebruiksaanwijzing	8
3.	Checklist schoolbeleid	10
3.1	Afstemming tussen vakken	10
3.2	Zelfstandig werken/leren	11
4.	Toelichting op de checklist schoolbeleid	12
4.1	De vernieuwing van de vakken	12
4.2	Invoering studiehuis	14
5.	Checklist klassieke culturele vorming	16
5.1	Vragen voor de checklist culturele vorming	16
5.2	Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent	18
6.	Toelichting op de checklist klassieke culturele vorming	22
6.1	Algemeen	22
6.2	Reflectie op de antieke cultuur	22
6.3	Reflectie op de relaties tussen de antieke en latere Europese cultuur	24
6.4	Samenhang	26
	Samenvatting checklisten	29

1. Inleiding

Leermiddelen kiezen is een ingewikkelde zaak waarbij veel factoren een rol spelen. Moet er bijvoorbeeld gekozen worden voor een periode van vier, vijf of zes jaar? Hoeveel financiële middelen zijn er per vaksectie beschikbaar?

Steeds vaker is het schoolbeleid mede bepalend bij de keuze van leermiddelen. De vernieuwingen in de basisvorming, vbo/mavo en havo/vwo vragen om een samenhangende onderwijskundige visie voor de hele school. Scholen zullen zich bezinnen op de vraag welke leermiddelen goed passen bij de manier waarop zij willen werken: de eigen invulling van het studiehuis.

Die onderwijskundige visie kan ertoe leiden dat de schoolleiding aan de vaksecties een raamwerk van uitgangspunten en aandachtspunten meegeeft waarbinnen zij een keuze voor leermiddelen kunnen maken. Het zwaartepunt van de keuze voor leermiddelen zal ook in de toekomst bij de vakdocenten blijven liggen, maar de keuze zal niet langer louter een sectieaangelegenheid zijn.

Deze checklist is voor individuele docenten en vaksecties een hulpmiddel bij de keuze voor leermiddelen. Met behulp van de checklist kunnen zij hun eigen positie bepalen in het vernieuwingsproces in

de tweede fase. Op basis van die positiebepaling kan de checklist gebruikt worden om een passend leermiddel te kiezen.

De checklist zal ook een rol spelen op de methode-keuzebijeenkomsten die in februari 1998 georganiseerd zullen worden door de GEU en APS, CPS en KPC groep.

In de checklist wordt de term 'leermiddel' gebruikt in plaats van 'methode'. De reden hiervoor is dat in de tweede fase waarschijnlijk meer middelen gebruikt zullen worden dan alleen gedrukt materiaal. Zo mogen we verwachten dat meer gebruik zal worden gemaakt van de mogelijkheden die de informatie- en communicatietechnologie (ICT) biedt, dat meer schriftelijk en audiovisueel bronnenmateriaal zal worden gebruikt, enz. De term 'leermiddel' omvat al die verschillende onderdelen.

De checklist is als volgt ingedeeld:

- hoofdstuk 1 Inleiding
- hoofdstuk 2 Gebruiksaanwijzing
- hoofdstuk 3 Checklist schoolbeleid
- hoofdstuk 4 Toelichting op de checklist schoolbeleid
- hoofdstuk 5 Checklist klassieke culturele vorming
- hoofdstuk 6 Toelichting op de vakchecklist.

2. Gebruiksaanwijzing

Deze brochure bevat twee checklists: een checklist voor het schoolbeleid (hoofdstuk 3) en een checklist voor het vak (hoofdstuk 5). In de checklist voor het schoolbeleid zijn vragen en aandachtspunten opgenomen die een aantal beslissingen in beeld brengen welke op schoolniveau genomen zijn, maar die ook van invloed zijn op de keuze van leermiddelen in de afzonderlijke vakken.

Om het gebruiksgemak zo groot mogelijk te maken, is gekozen voor de volgende lay-out:

- de checklists bevatten de mogelijkheid om vragen af te vinken;
- als bijlage zijn alle checklists nog eens bij elkaar gezet.

De checklists zijn geen automatische piloot: de opgenomen aandachtspunten werken dus niet als een gestandaardiseerde toets waar een score uitrolt. Dat is vanwege de verschillen tussen scholen niet mogelijk en niet gewenst. U moet dus nog steeds zelf kiezen maar dat wordt wel vergemakkelijkt.

Bij elke checklist kunt u vragen selecteren die u in uw situatie relevant acht. Dat kan betekenen dat u per checklist slechts een aantal criteria selecteert die u als

individuele docent of sectie gebruikt bij de keuze van leermiddelen. Op basis van de criteria die op schoolniveau zijn bepaald en de positie die u daarbinnen als sectie inneemt, bepaalt u als sectie uw eigen criteria.

Na elke checklist is een toelichting opgenomen waarin achtergrondgegevens staan en een en ander wordt verduidelijkt. De toelichting is geschreven voor secties die graag wat meer informatie over de verschillende onderdelen willen lezen. Secties die daaraan geen behoefte hebben, kunnen direct de checklists gebruiken.

Een goede keuze maken is belangrijk, want er hangt veel van af: schoolboeken en andere leermiddelen bepalen voor een belangrijk deel het onderwijs in de klas voor de komende jaren. Het proces van het kiezen van leermiddelen moet zorgvuldig worden georganiseerd. Het keuzeproces kan in een aantal fasen plaatsvinden. Het is uiteraard aan de school te bepalen op welke manier het georganiseerd wordt en welke aandachtspunten van belang zijn. In het volgende schema is een mogelijke fasering van het keuzeproces opgenomen.

TIPS

Fase 1. Voorbereiding van het keuzeproces

Houd bij de keuze van leermiddelen rekening met de besluiten die op schoolniveau genomen zijn met betrekking tot het kiezen van leermiddelen.

Maak een taakverdeling in de sectie.

Maak afspraken over het nemen van besluiten: wie beslist waarover?

Maak een tijdsplanning waarbij teruggeredeneerd wordt vanaf het moment van aanschaffen.

Overleg met verwante vakken over de gewenste samenhang en afstemming.

Hanteer niet te veel criteria; selecteer de voor de vaksectie belangrijkste vragen.

Fase 2. Oriëntatie op het aanbod

Bepaal de breedte van de oriëntatie, bekijkt u alle leermiddelen of maakt u een selectie.

Verzamel overzichtsinformatie bij uitgevers en bij het NICL (Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen).

Vergelijk de leermiddelen eventueel paarsgewijs.

Beperk een analyse tot enkele kansrijke alternatieven.

Overweeg een analyse te beperken tot een representatief hoofdstuk.

Lees en bespreek recensies en beoordelingen.

Informeer of een uitgever of auteur bereid is om over een leermiddel te praten.

Raadpleeg collega's van andere scholen.

Probeer als er tijd voor is een klein onderdeel uit.

Concentreer een proef op de belangrijkste gewenste veranderingen.

Bespreek het resultaat in de vaksectie.

Fase 3. Beslissing

Kies een passende beslisregel, bijvoorbeeld:

- a. één criterium geeft de doorslag;
  - b. in de diverse criteria is een volgorde van urgentie aangegeven; bij de beoordeling van de alternatieven worden punten gegeven;
  - c. alle criteria wegen even zwaar; ze compenseren elkaar.
- Bespreek de keuze voor het leermiddel met de schoolleiding in verband met de gemaakte afspraken.

3. Checklist schoolbeleid

Rond de invoering van de tweede fase zullen op schoolniveau een aantal besluiten worden genomen: over randvoorwaarden, organisatorische kwesties en onderwijsinhoudelijke uitgangspunten. Alle vaksecties zullen daar rekening mee moeten houden en de aanpak van het onderwijs moeten aanpassen.

In dit hoofdstuk noemen we een aantal punten die daarbij een rol spelen. Deze punten hebben betrekking op de inhoud van het onderwijs. U moet die punten niet zo zeer zien als een checklist voor het kiezen van bepaalde leermiddelen, maar meer als een lijst bespreekpunten die helpen bij het in kaart brengen van de situatie rond uw vak bij u op school. We maken daarbij onderscheid tussen:

- de afstemming tussen vakken;
- zelfstandig werken en zelfstandig leren.

In hoofdstuk 4 lichten we die punten nader toe. Voor informatie over organisatorische en randvoorwaardelijke aspecten bij het kiezen van leermiddelen verwijzen we naar de brochure Checklist leermiddelen voor schoolleiders (SLO, november 1997).

TIP

Bespreek onderstaande vragen met uw vakgroep. Dit zal ongetwijfeld leiden tot besluiten en bepaalde voornemens. Betrek hierin ook wensen in verband met de aanschaf van leermiddelen voor uw vak en overleg hierover met de schoolleiding.

3.1 Afstemming tussen vakken

Zijn de algemene vaardigheden over de vakken verdeeld? ja nee
 - Zo ja, hoe ziet die verdeling eruit en wat betekent zij voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de manier waarop ICT-middelen worden aangewend? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak hierin?

Is er sprake van samenhang tussen vakken? ja nee
 - Voor welke onderdelen is er sprake van samenhang tussen uw vak en andere vakken?

Zijn er afspraken gemaakt over integratie van bepaalde vakonderdelen? ja nee
 - Wat betekent dat voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de wijze waarop loopbaanoriëntatie wordt georganiseerd? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak daarin, wat is de rol van de mentoren en de decaan?

3.2 Zelfstandig werken/leren

Moet het leermiddel zelfstandig werken mogelijk maken? ja nee

Moet het leermiddel zelfstandig leren mogelijk maken? ja nee

- Zo ja, op welke onderdelen van het leerproces (zie onderstaande vragen) zou het leermiddel een zelfstandiger rol van de leerling moeten bevorderen?

TIP

Houd er bij de beantwoording rekening mee dat er verschillende soorten leeractiviteiten zijn: leerwerk, maakwerk, praktische opdrachten, groepsdiscussies, enz. Dit impliceert dat de rol van de leerlingen kan variëren.

Onderdelen

Bij het bepalen van de leerdoelen wel niet

In de wijze waarop de leerlingen zich oriënteren op de uitvoering van de activiteiten wel niet

Bij de uitvoering van de activiteiten en de volgorde daarin wel niet

De plaats waar de activiteiten uitgevoerd moeten worden wel niet

In de hoeveelheid tijd die aan de activiteiten besteed dient te worden wel niet

In de wijze waarop de activiteiten aangepakt moeten worden wel niet

Bij de bewaking van het leerproces wel niet

Bij de evaluatie van en de feedback op de uitvoering van de taken wel niet

Bij de toetsing of de activiteiten in overeenstemming zijn met de gestelde doelen wel niet

Conclusie:

De consequenties van paragraaf 3.1 en 3.2 voor het eigen vak zijn:

---

4. Toelichting op de checklist schoolbeleid

4.1 De vernieuwing van de vakken

Voor de vernieuwing van het gehele voortgezet onderwijs zijn drie uitgangspunten geformuleerd:

- stimuleren van een brede ontwikkeling bij leerlingen,
- een actieve, zelfstandige rol van leerlingen,
- recht doen aan verschillen tussen leerlingen.

De brede ontwikkeling, het actief en zelfstandig leren en het recht doen aan verschillen komen het sterkst naar voren in vaardigheidsgericht leren. Een leren dus dat niet vooral de nadruk legt op cognitieve en instrumentele vaardigheden, maar waarin een breed scala aan vaardigheden aan bod komt. Door een indeling in vaardigheden te maken, wordt helder wat de vakken verbindt (wat vakoverstijgend is) en wat de vakspecifieke mogelijkheden zijn om aan de vaardigheidsontwikkeling bij te dragen. Uiteraard heeft niet elk vak in elke categorie dezelfde mogelijkheden: de vakken blijven hun autonomie behouden.

Vaardigheden

De gemaakte indeling voor de vaardigheden bestaat uit vier hoofdcategorieën.

Leren uitvoeren (het inzetten van elementaire vaardigheden)

Hierbij gaat het om typisch schoolse vaardigheden, vooral gericht op het uitvoeren van een leertaak. Afhankelijk van de verschillende vakgebieden kan onderscheid worden gemaakt in taalvaardigheden, rekenvaardigheden, informatievaardigheden en technisch-instrumentele vaardigheden.

Leren leren (strategische vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden om het leren te vergemakkelijken. Te denken valt aan leesstrategieën, studievaardigheden, probleemoplossende vaardigheden, onderzoeksvaardigheden en redeneerstrategieën. Een adequate inzet van deze vaardigheden in het leerproces zal de zelfstandigheid vergroten.

Leren reflecteren (regulerende vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden als kiezen, plannen, besluiten nemen en evalueren. Reflectie op het leerproces en de opbrengsten daarvan staat centraal.

Leren communiceren (sociale en communicatieve vaardigheden)

Hierbij gaat het om vaardigheden die te maken hebben met het sociale functioneren van de leerling, met andere woorden: alle vaardigheden waarmee de leerling interacteert met de omgeving, zoals gesprekken voeren, samenwerken, coöperatief leren, rolverdeling en non-verbale communicatie.

Sommige vaardigheden zullen bij alle vakken een rol spelen, zoals leren reflecteren. Bij een aantal zal er echter ook een verdeling kunnen plaatsvinden over de verschillende vakken, of zal afstemming moeten plaatsvinden. Zo kunnen elementaire vaardigheden als taalvaardigheden, sommige strategische vaardigheden en allerlei communicatieve vaardigheden bij Nederlands aangeleerd worden. Bij veel andere vakken zullen die vervolgens getoetst en/of zal er op voortgebouwd kunnen worden.

Het betreft dan:

- informatie verwerven en verwerken,
- tekstsoorten en -structuren herkennen,
- argumenteren,
- doel- en publieksgericht schrijven en spreken,
- samenvatten,
- aspecten van non-verbale communicatie,
- leesstrategieën.

Afstemming is gewenst ten aanzien van onderzoeksvaardigheden en probleemoplossende vaardigheden in de natuurwetenschappelijke vakken en de mens-en-maatschappijvakken.

Eenzelfde soort afstemming speelt ook bij economie, management & organisatie, wiskunde en de natuurwetenschappen als het gaat om rekenvaardigheden.

TIP

Het is dus van groot belang dat op schoolniveau wordt afgesproken welke algemene vaardigheden bij welke vakken onderwezen zullen worden en op welk tijdstip dat zou moeten gebeuren. Pas dan kan er bij de aanschaf van leermiddelen voor de afzonderlijke vakken rekening mee worden gehouden.

Naast meer vaardigheidsgerichte aspecten zijn er nog vier andere die zullen doorwerken in de vernieuwing van alle vakken: het gebruik van ICT-middelen, de loopbaanoriëntatie, de integratie van vakken en de samenhang tussen vakken.

Het gebruik van ICT-middelen

Vrijwel alle examenprogramma's besteden aandacht aan het gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT).

Het gaat daarbij om de volgende aspecten:

- a. raadplegen van (hyper-)teksten, gegevens, beeld en geluid in (multimediale) bestanden, gegevensbanken en informatiesystemen met behulp van een computer(netwerk);
- b. geautomatiseerde zoeksystemen in bibliotheek en mediatheek;

- c. telecommunicatie, zoals e-mail, discussie- en nieuwsgroepen;
- d. tekstverwerking;
- e. rekenmachine of grafische rekenmachine;
- f. wiskundige bewerkingen;
- g. spreadsheets, modellen en simulaties;
- h. verwerking en beheer van gegevens in gegevensbanken en informatiesystemen.

Het gebruik van ICT-toepassingen bij toetsing in het schoolexamen (examendossier) is optioneel op onderdelen ten aanzien waarvan de school (nog) niet beschikt over voldoende en adequate apparatuur en programmatuur.

Loopbaanoriëntatie

In alle vakken moet aandacht besteed worden aan loopbaanoriëntatie. Over thema's die daarin een rol spelen dienen op schoolniveau afspraken gemaakt te worden.

TIP

Wanneer op schoolniveau afspraken gemaakt worden over het aanleren van ICT-vaardigheden en over de mate waarin loopbaanoriëntatie aan bod komt bij de verschillende vakken, kan daar bij de keuze van de leermiddelen voor de afzonderlijke vakken rekening mee gehouden worden.

Samenhang tussen vakken

Meer dan nu het geval is zal de samenhang tussen vakken een rol spelen bij de keuze van geschikte leermiddelen. Binnen leerwegen en binnen profielen wordt een samenhangend onderwijsprogramma aangeboden waarin de verschillende vakken elkaar aanvullen en versterken. Doordat zij meer op elkaar aansluiten wordt voor de leerling beter zichtbaar hoe datgene wat bij het ene vak geleerd wordt, ook van toepassing en van belang is bij een ander vak. Ook uit het oogpunt van efficiency is dit van belang: onnodige overlap kan worden vermeden.

In een aantal gevallen is de samenhang heel duidelijk aanwijsbaar. Zo moeten de vakken bijvoorbeeld zorgdragen voor een afstemming van praktische opdrachten. Weliswaar moeten de leerlingen alle praktische opdrachten uitvoeren, maar er moet wel

variatie zijn in type opdrachten en presentatievormen. Dat vraagt straks bij de invulling van de programma's om overleg tussen docenten van vakken uit één profiel. Het vraagt tevens om het afstemmen van leer-materialen, zodat die samenhang in een later stadium niet erg ingewikkeld of zelfs onmogelijk wordt.

Dat geldt ook voor literatuur in havo en vwo. Scholen kunnen kiezen voor het geïntegreerd aanbieden van literatuur (Ne, MVT en evt. CKV1), of voor literatuur bij Nederlands, Engels en de andere moderne vreemde talen. Ook in dat laatste geval is enige afstemming wel degelijk aan te bevelen.

Alle leerlingen maken een profielwerkstuk, waarbij minstens twee vakken uit het profieldeel betrokken zijn. Ook daarbij wordt een beroep gedaan op de samenhang binnen een profiel, een samenhang die idealiter door de leermiddelenkeuze wordt versterkt.

TIP

Houd bij de keuze van leermiddelen rekening met de gewenste samenhang tussen vakken voor wat betreft:

- afstemming van de praktische opdrachten,
- de mate van integratie bij het literatuuronderwijs,
- het maken van een profielwerkstuk.

4.2 Invoering studiehuis

Onderwijs dat voornamelijk op uitleg en instructie is gericht zal geleidelijk evolueren naar begeleid leren: onderwijs waarin de leerling op school zo zelfstandig mogelijk leert onder begeleiding van de docenten.

Uiteraard begint dat niet in de bovenbouw: al in het begin van de opleiding is dit principe terug te vinden, waarna het gedurende de leerweg verder gestalte krijgt. De docenten zullen via gevarieerde werkvormen het leerproces zo inrichten dat leerlingen – gaandeweg en passend bij het vermogen van de leerlingen – zoveel mogelijk op hun zelfstandigheid worden aangesproken.

Om dat als school effectief te doen kan begeleidend onderwijs niet een particulier initiatief van één of een aantal docenten zijn. Daar is een pedagogisch-didactisch kader op schoolniveau voor nodig. Op dat niveau moet daarvoor een aantal vragen worden beantwoord. Wanneer kunnen we de leerling wát zelfstandig laten doen? Welke vrijheden zijn er en wat zijn de verplichtende kaders? Hoe kunnen we de leerling instrumenteren voor dit zelfstandig leren? Welke opbouw van de eerste klas t/m het laatste leerjaar kunnen we aanbrengen? Welke eisen stelt dit aan de bekwaamheden van de docent en welke faciliteiten zijn er op school nodig voor begeleid leren? En uiteraard ook, als een van de faciliteiten: wat betekent dit voor de leermiddelen?

Niet elke school zal die grotere mate van zelfstandigheid in optima forma kunnen of willen bereiken. De ene school zal wellicht (voorlopig) kiezen voor een model waarin het zelfstandig werken uitgangspunt is, terwijl een andere school het zelfstandig en actief leren nastreeft of vormen van zelfverantwoordelijk leren wil realiseren. Ter verduidelijking volgen hier korte omschrijvingen van deze begrippen.

Zelfstandig werken

De leerlingen verrichten alleen of in groepjes leertaken en worden daarbij gestuurd door opdrachten van de docent of het leermiddel. De docent verzorgt de evaluatie: hij beslist wanneer de resultaten naar tevredenheid afgerond zijn.

Vaak is bij zelfstandig werken de gesloten studiewijzer of studieplanner een belangrijk hulpmiddel.

Zelfstandig leren

Wat geleerd wordt, wordt gestuurd door de docent en/of het leermiddel. De leerling krijgt (individueel of samen met anderen) wel de ruimte de leerdoelen met verschillende bij hem of haar passende leeractiviteiten te realiseren. De uiteindelijke evaluatie berust bij de docent, maar de leerling houdt in het aanloopstadium zelf zicht op de voortgang van het proces (vaststellen of de noodzakelijke leervaardigheden aanwezig zijn, zichzelf toetsen, vaststellen welke leeractiviteiten nog nodig zijn, welke begeleiding noodzakelijk is). Hier kan een studiewijzer waarin verschillende keuzemogelijkheden aangegeven zijn een goed hulpmiddel zijn.

Zelfverantwoordelijk leren

De leerling kan het gehele leerproces individueel of samen met anderen sturen: van de leerdoelen, de leeractiviteiten tot en met de controle van de leerresultaten. De uiteindelijke evaluatie blijft bij de docent berusten: deze stelt vast of er een voldoende resultaat behaald is (meestal uitgedrukt in een cijfer).

In het volgende schema lichten we toe op welke punten de leermiddelen kunnen verschillen wanneer er sprake is van veel sturing vanuit het leermiddel (het accent ligt dan meer op zelfstandig werken) of weinig sturing vanuit het leermiddel (het accent ligt dan meer op zelfstandig leren). Weinig sturing vanuit het leermiddel wil overigens niet zeggen dat de leerlingen 'het zelf maar moeten uitzoeken', maar het leermiddel stimuleert en leert de leerlingen zelfstandig te leren.

Aspecten	veel sturing vanuit leermiddel	weinig sturing vanuit leermiddel
leerdoelen	het leermiddel expliciteert de leerdoelen	leerlingen kunnen (deels) zelf de leerdoelen bepalen of het leermiddel doet suggesties daarvoor
activering voorkennis	het leermiddel geeft aan op welke wijze de voorkennis geactiveerd wordt	het leermiddel doet suggesties voor het activeren van de voorkennis
inrichting leeractiviteiten	via opdrachten en aanwijzingen in het leermiddel wordt de wijze waarop de leertaken uitgevoerd moeten worden, gedetailleerd gestuurd	het leermiddel biedt de leerlingen verschillende mogelijkheden voor een eigen aanpak, de opdrachten zijn meer open, er worden verschillende oplossingswegen geboden, er wordt meer ingespeeld op de verschillende leerstijlen
planning	via studiewijzers, schema's e.d. wordt de planning in benodigde tijd, de plaats van uitvoering, de volgorde van de activiteiten door het leermiddel gestuurd	het leermiddel stimuleert en leert de leerlingen eigen planningen te maken in tijd, plaats en volgorde van de activiteiten
toetsing en evaluatie	de wijze waarop de leertaken getoetst en geëvalueerd worden (tussentijds en na afronding van de taak) zijn in het leermiddel vastgelegd	het leermiddel stimuleert en leert leerlingen hun eigen producten en leerprocessen zelfstandig te evalueren
samenwerken	het leermiddel geeft aan of er wel of niet samengewerkt moet worden	het leermiddel biedt ruimte om zowel individueel als met anderen te werken

TIP

Leermiddelen die zich dus richten op zelfstandig werken zien er anders uit dan leermiddelen die zelfstandig leren mogelijk moeten maken. Het is belangrijk dat de school op dit terrein vaststelt welke leermiddelen het beste aansluiten bij de mate van zelfstandigheid die de school in het leerproces wil aanbrengen. Als de school echter een bepaalde ontwikkeling nastreeft is het tevens van belang dat de volgende ontwikkelingsfase ook via deze leermiddelen gerealiseerd kan worden. De meeste leermiddelen moeten immers een aantal jaren meegaan en kunnen niet al na een of twee jaar vervangen worden door andere. Een en ander betekent dat de leermiddelen zo ingericht moeten zijn dat ze in verschillende fasen van zelfstandigheid gebruikt kunnen worden.

5. Checklist klassieke culturele vorming

5.1 Vragen voor de checklist culturele vorming

NB Onder leermiddelen wordt verstaan: lesmateriaal voor de leerlingen én de docentenhandleiding.

Voor beschrijvingen van KCV-thema's en suggesties voor praktische uitwerkingen wordt verwezen naar het expliciteringsrapport over het vak in Lampas nr. 3, jrg. 29, 1996.

Voor een indruk van de ervaringen die met het vak KCV in het netwerk van zes scholen zijn opgedaan, kan worden verwezen naar de aflevering van Nader beschouwd die het PMVO eind 1997 over dit vak uitgeeft.

Leeswijzer

Een sectie kan de checklist gebruiken bij de keuze van de KCV-leermiddelen die uitgeverijen op de markt brengen.

Een sectie kan ook de keuze maken zelf leermiddelen over KCV-thema's te ontwikkelen. Zij kan dan de checklist eventueel hanteren als richtingwijzer voor de werkzaamheden en als checklist voor haar eigen producten.

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie relevant acht.
2. Bepaal welke vragen leiden tot minimumeisen die u kunt gebruiken voor een eerste selectie.
3. Gebruik niet te veel criteria in een vergelijking van kansrijke alternatieven: breng een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Aanschaf leermiddelen en hulpmiddelen

Kiest de sectie leermiddelen van uitgeverijen over KCV-thema's of ontwikkelt zij zelf leermiddelen bij een thema? ja nee

Reflectie op de antieke cultuur

Thematische aanpak

Zijn in het leermiddel de thematiek en de erbij passende vraagstellingen zodanig dat zowel kennisverwerving als persoonlijke belevingen van leerlingen mogelijk zijn? ja nee

Is in het leermiddel bij de thematiek en vraagstellingen rekening gehouden met de heterogeniteit van de lesgroep? ja nee

Wordt in het leermiddel de thematiek helder uitgewerkt? ja nee

Cultuuruitingen uit ten minste twee van vier artistieke disciplines

Maakt het leermiddel duidelijk welke artistieke disciplines gecombineerd worden? (eindterm 2) ja nee

Het hanteren van van een gangbare terminologie

Maakt het leermiddel duidelijk dat het bij de beschrijving van de cultuuruitingen gebruik maakt van een terminologie die leerlingen ook moeten kunnen hanteren en die tot de toetsstof behoort? (schoolexamen)

ja nee

(Cultuur)historische context

Wordt de (cultuur-)historische context van de aan de orde gestelde cultuuruitingen op een voor leerlingen herkenbare en navolgbare wijze beschreven? (eindterm 1)

ja nee

De vijf levensbeschouwelijke/filosofische zoekkaders

Besteedt het leermiddel aandacht aan opvattingen en concepten die in de cultuuruitingen verwerkt zijn? (eindterm 1)

ja nee

Eigen onderzoek

Geeft het leermiddel voldoende informatie en training zodat leerlingen zelf een eigen onderzoek kunnen opzetten en uitvoeren? (eindterm 3)

ja nee

Eigen reactie en eigen oordeel

Worden leerlingen in het leermiddel gestimuleerd tot een eigen, beschouwende of creatieve reactie op antieke cultuuruitingen of tot een eigen oordeel daarover? (eindterm 4 en 5)

ja nee

Antieke literatuur in vertaling: studielast

Geeft het leermiddel aan of en op welke wijze de antieke literatuur in vertaling deel uitmaakt van de studielast? (handelingsdeel schoolexamen)

ja nee

Culturele activiteiten

Besteedt het leermiddel aandacht aan culturele activiteiten die aansluiten bij de behandelde thematiek?

ja nee

Handelingsdeel

Komt in het KCV-leermiddel ter sprake hoe de culturele activiteiten in een handelingsdeel van het examendossier verwerkt moeten worden?

ja nee

Reflectie op de relaties tussen de antieke en latere Europese cultuur

Voorbeelden van receptie

Beschrijft het leermiddel bij de cultuuruitingen uit de receptie-geschiedenis duidelijk in wat voor Europese cultuurperiode deze ontstaan zijn en welke relatie er is tussen die culturele context en die cultuuruiting? (eindterm 6)

ja nee

Besteedt het leermiddel aandacht aan de vaardigheid zelf voorbeelden van receptie op te zoeken en te herkennen? (beschrijving praktische opdrachten)

ja nee

Werkingsmechanisme

Komt in het leermiddel ter sprake welke werkingsmechanismen bij de cultuuruitingen uit de receptiegeschiedenis een rol kunnen spelen? (eindterm 7)

ja nee

Eigen oordeel over de verwerking van de antieke cultuur

Vraagt het leermiddel om een beargumenteerd oordeel over de wijze waarop de antieke cultuuruitingen in de receptiegeschiedenis verwerkt zijn?

ja nee

Organisatie

Geeft het leermiddel een aanwijzing in welk leerjaar de thematiek aan de orde kan komen? En in welke organisatorische vormen?

ja nee

Verskillende doelgroepen

Houdt het leermiddel bij de verdere uitwerking en didactiek rekening met de verschillende doelgroepen?

ja nee

Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing aan de hand van praktische opdrachten?

ja nee

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

Leert het leermiddel de omgang met ICT-toepassingen en ICT-verwerkingsmogelijkheden van gegevens? (eindterm 3)

ja nee

Samenhang

Afstemming met leesdossier: antieke literatuur

Besteedt het leermiddel aandacht aan een afstemming op de aanpak van literatuur bij andere vakken?

ja nee

Samenhang met CKV-1

Wordt in het leermiddel vermeld in welke opzichten er aansluiting mogelijk is bij een vak als CKV-1?

ja nee

Sluiten de leermiddelen KCV en CKV-1 met betrekking tot de didactiek op elkaar aan?

ja nee

Samenhang vanwege de thematiek

Legt het leermiddel relaties met andere vakken waarin vanuit een thematische invalshoek gewerkt wordt?

ja nee

5.2 Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie het meest relevant acht.
2. Breng eventueel een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Ziet het leermiddel er aantrekkelijk uit?

ja nee

Gaat het bij het werkboek om gebruiks- of verbruiksmateriaal? gebr. verbr.

Hoe kwetsbaar is het leermiddel (i.v.m. mogelijk snelle vervanging)?

Is de prijs voor de school/voor de leerling acceptabel? ja nee

Doelen

Zijn de doelen die worden nagestreefd duidelijk voor leerling en docent:

- algemene doelen ja nee

- vakspecifieke doelen? ja nee

Wordt voor alle onderdelen van examenprogramma leerstof aangeboden? ja nee

Structuur

Heeft het leermiddel een heldere structuur (overzichten, schema's, kaders)? ja nee

Zijn hoofdstukken/paragrafen helder opgebouwd (bijvoorbeeld inleiding, uitleg- of inputteksten, opdrachten, afsluiting)? ja nee

Zijn eventuele keuzemogelijkheden duidelijk gemarkeerd? ja nee

Inhoud en organisatie

Wordt in het leermiddel bij introductie van nieuwe inhouden aangesloten bij de voorkennis van de leerling? veel weinig

Wordt bij introductie van nieuwe inhouden aangesloten bij de belevingswereld van leerlingen? veel weinig

Wordt in het leermiddel gebruik gemaakt van actuele ontwikkelingen? veel weinig

Bevat het leermiddel variatie ten aanzien van de gehanteerde werkvormen? veel weinig

Biedt het leermiddel differentiatiemogelijkheden? (Te denken valt aan: tempoverschillen, verschillen in evaluatiemogelijkheden, niveaoverschillen, mogelijkheden tot individualisering.) veel weinig

Stelt het leermiddel speciale eisen aan de organisatie in de klas? ja nee

Bevat het leermiddel toetsen? ja nee

Bevat het leermiddel aanwijzingen voor scoring en/of normeringen? ja nee

Zijn er sleutels/uitwerkingen voor de leerlingen beschikbaar? ja nee

Bevat het leermiddel aanwijzingen of suggesties voor de inrichting van leerlingdossiers? ja nee

Biedt het leermiddel de docent mogelijkheden om zicht te houden op het leerproces van de (zelfstandig werkende) leerling? ja nee

Is het leermiddel op eenvoudige wijze aan de eigen situatie aan te passen? ja nee

Is er een noodzaak extra materiaal aan te schaffen, bijvoorbeeld ten aanzien van extra verbruiksmateriaal of het produceren van materiaal (schriften, kopieerwerk)? ja nee

Zijn er in het leermiddel verwijzingen naar externe bronnen opgenomen? ja nee

Hanteerbaarheid

Is het taalgebruik afgestemd op het niveau van de leerlingen? ja nee

Is het gehele pakket van componenten waaruit het leermiddel bestaat hanteerbaar? (Te denken valt daarbij aan: tekst- en/of werkboek, docentenhandleiding, software, audiovisuele hulpmiddelen.) ja nee

Media

Biedt het leermiddel mogelijkheden om nieuwe media in te zetten? ja nee

Worden in het leermiddel suggesties gedaan voor het gebruik van

- databases ja nee
- cd-rom ja nee
- Internet ja nee

Is er sprake van afwisselend mediagebruik (bijvoorbeeld ten aanzien van audiovisuele bronnen, schriftelijke bronnen, informatie- en communicatietechnologie)? ja nee

Draait de software op de beschikbare hardware? ja nee

Tijd

Met betrekking tot de leertijd

Wordt er een reële indicatie van de leertijd gegeven, m.a.w. is de hoeveelheid leerstof afgestemd op de beschikbare leertijd? ja nee

Met betrekking tot de voorbereidingstijd

Doet het leermiddel een groot beroep op de voorbereidingstijd van de docent? ja nee

Vormgeving

Is de vormgeving van het leerlingenmateriaal aantrekkelijk voor leerlingen (bijvoorbeeld ten aanzien van illustraties, kleurgebruik, formaat)? ja nee

Vaardigheid van de docent

Geven componenten van het leermiddel aanleiding tot nascholing van bepaalde vaardigheden van docenten?

ja nee

De beantwoording van deze categorieën met vragen leidt tot de volgende conclusie(s):

---

6. Toelichting op de checklist klassieke culturele vorming

6.1 Algemeen

Aanschaf leermiddelen en hulpmiddelen

Kiest de sectie leermiddelen van uitgeverijen over KCV-thema's of ontwikkelt zij zelf leermiddelen bij een thema?

Een sectie kan besluiten tot aanschaf van uitgegeven leermiddelen. Zij houdt er dan rekening mee welke didactische hulpmiddelen de uitgave zelf aandraagt (bijvoorbeeld software voor een ICT-toepassing), en welke binnen school beschikbaar zijn. De hulpmiddelen die bij KCV bruikbaar zijn, zijn divers: dia's, video, geluidsbanden, cd-roms, Internetsites, allerlei soorten boeken, berichten uit de media, enz.

Een sectie kan zelf leermiddelen voor een KCV-thema ontwikkelen. In dat geval kan al van meet af aan rekening gehouden worden met de beschikbare hulpmiddelen. Bovendien kan een KCV-thema worden afgestemd op de opvattingen van de sectie of de school over culturele vorming.

De sectie kan ook voor de eerste tijd een KCV-uitgave kiezen en vanuit de onderwijspraktijk ideeën ontwikkelen over een thematiek die zij zelf wil vormgeven. Daarbij kan zij een beeld krijgen van de voorzieningen die dan noodzakelijk zijn: basisinformatie waarvan zij wil uitgaan, bronnenmateriaal dat voor leerlingen in een documentatiecentrum beschikbaar moet zijn, bibliotheekvoorzieningen als onderwerpmappen met artikelen uit de media, aanschaf of samenstelling van knipselkranten over culturele onderwerpen en evenementen die bij KCV passen, enz.

6.2 Reflectie op de antieke cultuur

Thematische aanpak

Zijn in het leermiddel de thematiek en de erbij passende vraagstellingen zodanig dat zowel kennisverwerving als persoonlijke belevingen van leerlingen mogelijk zijn?

De combinatie van informatie en kennis over de antieke cultuur met persoonlijke betekenisgeving is wezenlijk voor het vormende aspect van het nieuwe vak Klassieke Culturele Vorming. Het leermiddel moet

duo een thematische invalshoek aanbieden die deze combinatie mogelijk maakt.

Is in het leermiddel bij de thematiek en vraagstellingen rekening gehouden met de heterogeniteit van de lesgroep?

In de lesgroep kunnen havo- en vwo-leerlingen zitten zonder voorkennis van de antieke cultuur. De thematiek moet aan hun startsituatie recht doen. De thematiek en de vraagstellingen zullen zo elementair zijn dat ook leerlingen zonder voorkennis er direct mee aan de slag kunnen.

Dat kan door een inspirerende titel of ondertitel te bedenken die past bij de leef- en denkwereld van de leerlingen en die de thematiek ook dekt.

Wordt in het leermiddel de thematiek helder uitgewerkt?

Men kan hierbij bijvoorbeeld denken aan:

- de opbouw van de thematiek door het leermiddel heen: een gefaseerd aanbod van de vraagstellingen;
- een heldere verklaring van de levensbeschouwelijke/ filosofische begrippen en opvattingen die bij de thematiek een wezenlijke rol spelen.

Cultuuruitingen uit ten minste twee van vier artistieke disciplines

Maakt het leermiddel duidelijk welke artistieke disciplines gecombineerd worden? (eindterm 2)

De vier cultuurgebieden of ook wel artistieke disciplines genoemd, zijn verhalengoed, toneelstukken, beeldende kunst, bouwkunst. Leerlingen moeten ervoor zorgen dat de vier artistieke disciplines in het examendossier vertegenwoordigd zijn, steeds in een combinatie van minstens twee. Voor hen is het belangrijk dat in het leermiddel de artistieke disciplines expliciet en herkenbaar aangegeven worden. Dan kunnen zij voor een volgend, eventueel zelf gekozen thema bepalen welke artistieke disciplines zij nog moeten en willen combineren. Voor hen is het ook leerzaam wanneer in het leermiddel is aangegeven waarom juist die combinatie

van bepaalde artistieke disciplines ter sprake komt. Immers, leerlingen moeten in een onderzoek rond een eigen thematiek zelf de vaardigheid tonen om relaties te leggen tussen cultuuruitingen van verschillende disciplines.

Het hanteren van van een gangbare terminologie

Maakt het leermiddel duidelijk dat het bij de beschrijving van de cultuuruitingen gebruik maakt van een terminologie die leerlingen ook moeten kunnen hanteren en die tot de toetsstof behoort? (schoolexamen)

De terminologie duidt elementen aan die kenmerkend zijn voor een artistieke discipline, de z.g. structurelementen (bijvoorbeeld bij de antieke architectuur de term tympanon, de terminologie van de stijlen van zuilen, zoals Dorische, bij toneel de term 'katharsis'). Het gaat erom dat leerlingen gebruik maken van een dergelijk begrippenkader als zij cultuuruitingen beschrijven of daarnaar een onderzoek doen.

Het is mogelijk dat er een apart leermiddel uitgegeven wordt waarin dit begrippenkader voor de verschillende artistieke disciplines gedemonstreerd wordt (bijvoorbeeld een uitgave over beeldende kunst door de oudheid heen).

(Cultuur)historische context

Wordt de (cultuur-)historische context van de aan de orde gestelde cultuuruitingen op een voor leerlingen herkenbare en navolgbare wijze beschreven? (eindterm 1)

Leerlingen moeten een beeld krijgen van wat wel en wat niet tot (cultuur-) historische context gerekend kan worden. In een eigen onderzoek moeten zij die context eventueel zelf kunnen beschrijven. Het is ook handig dat in het leermiddel aangegeven staat welke bronnen de samenstellers van de uitgave gebruikt hebben, of welke bronnen leerlingen daarvoor kunnen raadplegen. Het leermiddel maakt dan duidelijk welke informatie wel en welke niet relevant is en waar of via welk zoekpad die te vinden is.

Ook illustraties van antieke cultuuruitingen kunnen dienen om een cultuurhistorische context duidelijk te maken. Dit functioneel gebruik vraagt dan om onderschriften die de keuze van juist dit object toelichten. Bovendien kan het leermiddel beschrijven in welke bronnen afbeeldingen van antieke cultuuruitingen te vinden zijn. Zo is de aanpak erop

gericht dat leerlingen zelf dergelijke informatie en illustraties leren zoeken.

De vijf levensbeschouwelijke/filosofische zoekkaders

Besteedt het leermiddel aandacht aan opvattingen en concepten die in de cultuuruitingen verwerkt zijn? (eindterm 1)

Het is de bedoeling dat het leermiddel de leerlingen oefent om een relatie te leggen tussen de cultuuruitingen en de levensbeschouwelijke en filosofische opvattingen. Daarvoor hebben zij inzicht nodig in die opvattingen zelf, en de waarden en normen die daarbij een rol spelen.

Als handreiking is het gebruik van zoekkaders gesuggereerd aan de hand waarvan leerlingen de antieke en receptiehistorische cultuuruitingen kunnen 'screenen'. Zeggen de cultuuruitingen iets over:

- relatie mens(en) – mensen
- relatie mens(en) – samenleving
- relatie mens(en) – werkelijkheid, wereld, het onvermijdelijke
- relatie mens(en) – het goddelijke/bovenmenselijke, goden
- relatie mens(en) – natuur

Het leermiddel kan deze zoekkaders bij de behandeling van de opvattingen betrekken. Het kan ook suggesties voor didactische werkvormen doen die leerlingen ondersteunen om greep te krijgen op de vaardigheid om de opvattingen te achterhalen.

Eigen onderzoek

Geeft het leermiddel voldoende informatie en training zodat leerlingen zelf een eigen onderzoek kunnen opzetten en uitvoeren? (eindterm 3)

De aanpak in het leermiddel kan voor leerlingen exemplarisch zijn. Leerlingen kunnen deze dan volgen bij hun eigen onderzoek. De aanpak kan bestaan uit:

- een motivering van en een toelichting op de thematiek;
- vermelding van de cultuuruitingen die bij de thematiek betrokken worden;
- een uitwerking in vraagstellingen;
- een vermelding van de bronnen die daarop een antwoord kunnen geven;
- de informatie uit die bronnen die relevant is;
- een conclusie met een eigen oordeel.

Zowel cultuuruitingen uit de oudheid als die uit de receptiegeschiedenis moeten van dat onderzoek deel uitmaken.

Eigen reactie en eigen oordeel

*Worden leerlingen in het leermiddel gestimuleerd tot een eigen, beschouwende of creatieve reactie op antieke cultuuruitingen of tot een eigen oordeel daarover?
(eindterm 4 en 5)*

Het gaat in de eindtermen om twee verschillende uitingen van oordeelsvorming: een beschouwende of creatieve reactie en een eigen oordeel. Wat de beschouwende of creatieve reactie betreft (eindterm 4): deze dient door studie en analyse te zijn verrijkt. Het lijkt voor de hand te liggen dat het leermiddel leerlingen vraagt om bij een beschouwing of een creatieve reactie toelichtingen te geven die aantoonbaar uit studie en analyse af te leiden zijn. Het verdient overigens aanbeveling om te bekijken of het leermiddel ook werkelijk mogelijkheden biedt voor een creatieve reactie. Deze uitingsmogelijkheid is een optie die voor veel leerlingen interessant is. Zoals eerder gezegd, niet alleen het bestuderen van de cultuuruitingen is bij KCV een doel, maar ook het werken aan een eigen oordeel erover. Het oordeel dient beargumenteerd te zijn. Welke argumenten toegestaan zijn, mag de docent of de school bepalen. Het leermiddel kan daarvoor aanwijzingen geven. Het leermiddel kan inspelen op de reserve die leerlingen bij de oordeelsvorming en eigen reactie kunnen ervaren. Dat kan door een aanbod van ervaringsgerichte en meningsvormende werkvormen.

Antieke literatuur in vertaling: studielast

*Geeft het leermiddel aan of en op welke wijze de antieke literatuur in vertaling deel uitmaakt van de studielast?
(handelingsdeel schoolexamen)*

Er is aangegeven dat leerlingen veertig klokuren van de totale studielast aan antieke literatuur zouden moeten besteden. De wijze waarop deze lectuur verwerkt wordt, is vrij. Bij sommige combinaties van artistieke disciplines ligt het voor de hand dat een deel van de veertig uur in de thema's is verwerkt. Het geeft helderheid om in een KCV-uitgave vermeld te zien welke hoeveelheid van de veertig uur in de uitgave besteed is.

Culturele activiteiten

Besteedt het leermiddel aandacht aan culturele activiteiten die aansluiten bij de behandelde thematiek?

In het leermiddel kunnen aan docenten en leerlingen suggesties worden gedaan voor culturele activiteiten die bij de thematiek aansluiten: museumbezoek, stadswandelingen, bioscoop-, theater- of concertbezoek. Een criterium voor de beoordeling van een leermiddel kan serviceverlening op dit gebied zijn, zoals een regelmatige update (bijvoorbeeld via Internet), een eventuele nieuwsbrief.

Handelingsdeel

Komt in het KCV-leermiddel ter sprake hoe de culturele activiteiten in een handelingsdeel van het examendossier verwerkt moeten worden?

Het handelingsdeel van het examendossier is nieuw. Bij culturele activiteiten wordt gevraagd om voorbereiding, uitvoering en terugblik. In het leermiddel kan ter illustratie een notitie van leerlingen worden beschreven. Bovendien kunnen suggesties van criteria bij de beoordeling 'naar behoren' of 'niet naar behoren' worden aangereikt. Voor leerlingen is enige ondersteuning bij het werk aan een dergelijke notitie welkom.

6.3 Reflectie op de relaties tussen de antieke en latere Europese cultuur

Voorbeelden van receptie

*Beschrijft het leermiddel bij de cultuuruitingen uit de receptiegeschiedenis duidelijk in wat voor Europese cultuurperiode deze ontstaan zijn en welke relatie er is tussen die culturele context en die cultuuruiting?
(eindterm 6)*

Van leerlingen wordt uiteindelijk verwacht dat zij zelf een relatie moeten kunnen leggen tussen cultuuruitingen van de receptiegeschiedenis en de culturele context ervan. Dat betekent dat de beschrijving in het leermiddel hen een aanpak leert die zij daarbij kunnen gebruiken. De aanpak leert hen welke aspecten in cultuuruitingen kenmerkend zijn voor een bepaalde culturele context in de Europese geschiedenis. Daarmee krijgen zij een zoekkader voor hun eigen onderzoek.

Besteedt het leermiddel aandacht aan de vaardigheid zelf voorbeelden van receptie op te zoeken en te herkennen? (beschrijving praktische opdrachten)

Het leermiddel kan daaraan werken door illustraties en citaten op te nemen en daarbij te vermelden via welke zoekpaden leerlingen dergelijke cultuuruitingen kunnen vinden. Bij een praktische opdracht wordt verwacht dat leerlingen zelfstandig een beperkt onderzoek kunnen verrichten. Het is mogelijk dat een leermiddel via opdrachten leerlingen ervaring met dergelijke zoekpaden laat opdoen, bijvoorbeeld bepaalde naslagwerken of tijdschriftartikelen leert hanteren.

Werkingsmechanisme

Komt in het leermiddel ter sprake welke werkingsmechanismen bij de cultuuruitingen uit de receptiegeschiedenis een rol kunnen spelen? (eindterm 7)

Het is de bedoeling dat leerlingen bij andere cultuuruitingen uit de receptiegeschiedenis zelf de werkingsmechanismen ontdekken. Twee bekenden zijn 'imitatio' = navolging en 'aemulatio' = rivaliteit. Het leermiddel vermeldt de werkingsmechanismen en kan opdrachten opnemen die leerlingen oefenen om ze te herkennen en te beschrijven. De beschrijving van het werkingsmechanisme kan aan de hand van een toelichting gebeuren.

Eigen oordeel over de verwerking van de antieke cultuur

Vraagt het leermiddel om een beargumenteerd oordeel over de wijze waarop de antieke cultuuruitingen in de receptiegeschiedenis verwerkt zijn?

Het leermiddel kan via opdrachten de leerlingen oefenen in het geven en beargumenteren van een oordeel over de cultuuruitingen van de receptie. Het gaat daarbij om de vergelijking met de antieke cultuuruiting.

Hierbij moet het leermiddel aangeven welke soorten oordelen en argumenten toegestaan zijn, bijvoorbeeld: in welke opzichten spoort de cultuuruiting uit de receptie met de antieke cultuuruiting, in welke niet? Of voegt een dergelijke verwerking een meerwaarde toe? Licht je antwoord toe.

Organisatie

Geeft het leermiddel een aanwijzing in welk leerjaar de thematiek aan de orde kan komen? En in welke organisatorische vormen?

Het leermiddel kan docenten adviseren op welke wijze het KCV-thema ingeroosterd kan worden: in welk leerjaar of in welke leerjaren, in losse uren of in een of andere geconcentreerde vorm (bijvoorbeeld een blok van een aantal dagdelen in een bepaalde periode), in welke delen opgesplitst, enz.

Verschillende doelgroepen

Houdt het leermiddel bij de verdere uitwerking en didactiek rekening met de verschillende doelgroepen?

De verschillende doelgroepen zijn havo-leerlingen, atheneumleerlingen zonder en met klassieke talen, gymnasiasten met KCV in het gemeenschappelijke deel. Dat heeft consequenties voor de didactische aanpak. Het leermiddel kan voor de verschillende doelgroepen verschillende studiewijzers of aanwijzingen of aanvullingen leveren, en voor de leerlingen die graag nog meer willen weten, verwijzingen naar informatiebronnen aangeven.

Het feit dat verschillende groepen leerlingen het vak kunnen kiezen, vergt ook promotie van het vak en werving binnen school. Het leermiddel kan de docenten bij de promotie en de leerlingen bij de keuze ondersteunen door een wervend en informerend tekstje in leerlingentaal op te nemen.

Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing aan de hand van praktische opdrachten?

Suggesties in het leermiddel voor toetsing kunnen verduidelijken waarop het leermiddel het onderwijsleerproces richt. Toetsing van vaardigheden is voor leerlingen en docenten onbekend, dus enige aanwijzing is wenselijk. Voor het toetsdeel van gesloten en open vragen is ondersteuning in het leermiddel welkom, maar zeker voorstellen voor de praktische opdrachten kunnen docenten en leerlingen aangeven waarop zij hun werk kunnen richten en met welke criteria werkresultaten beoordeeld worden.

Bij de suggesties is het wenselijk dat het leermiddel ook rekening houdt met de mogelijkheid van groepswork: een van de eisen binnen het examendossier.

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

Leert het leermiddel de omgang met ICT-toepassingen en ICT-verwerkingsmogelijkheden van gegevens? (eindterm 3)

Er is een grote hoeveelheid informatie over 'cultuurproducten' uit alle artistieke disciplines beschikbaar via ICT-gebruik zoals Internet en cd-rom. Voor de uitvoering van culturele activiteiten is veel informatie beschikbaar, voor de praktische opdrachten kunnen vele ICT-bronnen worden geraadpleegd, voor creatieve eigen verwerkingen van het geleerde biedt ICT ook mogelijkheden. Docenten kunnen kijken of en op welke wijze het leermiddel aandacht besteedt aan de vaardigheid waarin bij het vak KCV met ICT wordt omgegaan, bijvoorbeeld via welke zoekpaden leerlingen de voor hen geschikte en nuttige informatie kunnen vinden.

6.4 Samenhang

Afstemming met leesdossier: antieke literatuur

Besteedt het leermiddel aandacht aan een afstemming op de aanpak van literatuur bij andere vakken?

Het lezen van antieke literatuur in vertaling maakt deel uit van KCV. In de tweede fase wordt uitgegaan van een geïntegreerde vorm van literatuuronderwijs. Een eenheid in aanpak voor alle literatuur is na te streven. Daarbij kan men denken aan het gebruik van een zelfde terminologie voor beschrijvingen van literaire analyse of van leeservaringen in een leesdossier. Ook in het leermiddel KCV kan aandacht worden besteed aan die afstemming. En het kan wijzen op de mogelijkheid dat het deel klassieke literatuur van KCV in het leesdossier opgenomen wordt.

Samenhang met CKV-1

Wordt in het leermiddel vermeld in welke opzichten er aansluiting mogelijk is bij een vak als CKV-1?

Vooraf enige informatie over CKV-1. De aanpak bij CKV-1 is bij voorkeur thematisch; de studielast is

gelijk aan KCV. De eindtermen zijn ingedeeld in vier domeinen: Culturele activiteiten, Kennis van kunst en cultuur, Praktische activiteiten, Reflectie en kunst-dossier. Vwo-leerlingen moeten ten minste tien culturele activiteiten doen. Deze dienen gespreid zijn over verschillende artistieke disciplines (bijvoorbeeld beeldende vormgeving, dans, drama) en over verschillende soorten activiteiten (bijvoorbeeld expositie, podiumkunstuivoering, lezen, architectuurwandeling). Leerlingen dienen aspecten als culturele context, functie e.d. van de behandelde en/of meegemaakte kunstuitingen te schetsen. Voor de verwerking van die informatie en hun ervaringen maken zij een werkstuk of een productie binnen een artistieke discipline, bijvoorbeeld een fotoreportage, literaire schrijfpodracht, vormgeven van dramascènes. In een kunstdossier wordt op de activiteiten gereflecteerd, waarbij van het gangbare begrippenapparaat voor artistieke disciplines gebruik wordt gemaakt. Het vak wordt met het oordeel 'naar behoren' afgesloten.

De antieke cultuuruitingen waaraan leerlingen bij KCV werken, stammen uit vier artistieke disciplines die in de oudheid van grote culturele betekenis waren: verhaal, toneel, beeldende kunst en architectuur. Als wezenlijke verschillen met CKV-1 zijn verder te vermelden dat:

- het tijdperk van een aantal bestudeerde cultuuruitingen vastligt, nl. de oudheid;
- een aantal andere cultuuruitingen het kenmerk van receptie moet hebben;
- in het examendossier voor KCV een cijfer gegeven wordt dat in de compensatieregeling meetelt.

Voor de samenhang kan het leermiddel KCV vermelden in welke opzichten en bij welke kunstuitingen relaties gelegd kunnen worden met CKV-1: bijvoorbeeld films, toneelstukken, beeldende kunst waarin niet zozeer van receptie sprake is als wel van een overeenkomstige thematiek. Bij 'Antigone' kan men denken aan cultuuruitingen waarin de thematiek van de spanning tussen individu en openbaar gezag aan de orde komt. Vooral voor de leerlingen die (vanwege een klassieke taal) KCV met CKV-1 moeten combineren in de niet-gymnasiale vwo-stroom, kunnen suggesties zeer van pas komen, maar die zijn ook nuttig voor de havo-leerlingen die CKV-1 moeten volgen en in het vrije deel KCV kiezen.

Ook voor culturele activiteiten bij CKV-1 kunnen suggesties in een KCV-leermiddel worden beschreven (bijvoorbeeld wereldliteratuur die bij de KCV-thematiek aansluit).

Sluiten de leermiddelen KCV en CKV-1 met betrekking tot de didactiek op elkaar aan?

Bij beide vakken is sprake van een vermenging van cognitieve, informatieve vaardigheden met ervaringsgericht leren: zo kan bijvoorbeeld een cultuurhistorische context worden aangegeven en verslag worden gedaan van ervaringen en eigen oordelen bij kunstuitingen. Bij de keuze van leermiddelen KCV en CKV-1 kan er mogelijk op gelet worden of het leermiddel KCV in de benadering van de leerstof en de leerlingen overeenkomt met die bij CKV-1 en vice versa. Dit geldt met name voor de aanpak van culturele activiteiten: een zelfde stramen bij het werk aan culturele activiteiten, overeenkomstige criteria voor de beoordeling van dergelijk werk.

Samenhang vanwege de thematiek

Legt het leermiddel relaties met andere vakken waarin vanuit een thematische invalshoek gewerkt wordt?

Bij nogal wat vakken is een thematische invalshoek in de leerstof en vaardigheden gekozen: CKV-1, geschiedenis/maatschappijleer, klassieke talen, filosofie, eventueel geïntegreerd literatuuronderwijs.

Het streven is om vooral die thematieken te kiezen die binnen de leef- en ervaringswereld van de leerlingen passen of daarop geënt zijn. Het is nuttig als het leermiddel relaties legt met die vakken of suggesties doet voor eventuele aansluitingsmogelijkheden. Voor de samenhang met klassieke talen geldt dat een leermiddel KCV thematisch kan aansluiten bij de thematiek van een examenprogramma, maar dat het KCV-thema het wel op de KCV-specifieke wijze uitwerkt. Zo zal bij het KT-onderwerp 'Wrok van Achilles' waarbij de Ilias als literaire bron gebruikt wordt, de Ilias bij KCV vanuit een andere invalshoek benaderd worden: Ilias, een oorlogsverhaal en de fascinatie die ervan uitgaat. Het kan aanspreken om een leermiddel op grond van deze overeenkomstige thematiek uit te kiezen.

Samenvatting checklisten

CHECKLIST SCHOOLBELEID

TIP

Bespreek onderstaande vragen met uw vakgroep. Dit zal ongetwijfeld leiden tot besluiten en bepaalde voornemens. Betrek hierin ook wensen in verband met de aanschaf van leermiddelen voor uw vak en overleg hierover met de schoolleiding.

1 Afstemming tussen vakken

Zijn de algemene vaardigheden over de vakken verdeeld? ja nee
 - Zo ja, hoe ziet die verdeling eruit en wat betekent zij voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de manier waarop ICT-middelen worden aangewend? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak hierin?

Is er sprake van samenhang tussen vakken? ja nee
 - Voor welke onderdelen is er sprake van samenhang tussen uw vak en andere vakken?

Zijn er afspraken gemaakt over integratie van bepaalde vakonderdelen? ja nee
 - Wat betekent dat voor uw vak?

Zijn er afspraken gemaakt over de wijze waarop loopbaanoriëntatie wordt georganiseerd? ja nee
 - Welke rol speelt uw vak daarin, wat is de rol van de mentoren en de decaan?

2 Zelfstandig werken/leren

Moet het leermiddel zelfstandig werken mogelijk maken? ja nee

Moet het leermiddel zelfstandig leren mogelijk maken? ja nee
 - Zo ja, op welke onderdelen van het leerproces (zie onderstaande vragen) zou het leermiddel een zelfstandiger rol van de leerling moeten bevorderen?

TIP

Houd er bij de beantwoording rekening mee dat er verschillende soorten leeractiviteiten zijn: leerwerk, maakwerk, praktische opdrachten, groepsdiscussies, enz. Dit impliceert dat de rol van de leerlingen kan variëren.

Onderdelen

- Bij het bepalen van de leerdoelen wel niet
- In de wijze waarop de leerlingen zich oriënteren op de uitvoering van de activiteiten wel niet
- Bij de uitvoering van de activiteiten en de volgorde daarin wel niet
- De plaats waar de activiteiten uitgevoerd moeten worden wel niet
- In de hoeveelheid tijd die aan de activiteiten besteed dient te worden wel niet
- In de wijze waarop de activiteiten aangepakt moeten worden wel niet
- Bij de bewaking van het leerproces wel niet
- Bij de evaluatie van en de feedback op de uitvoering van de taken wel niet
- Bij de toetsing of de activiteiten in overeenstemming zijn met de gestelde doelen wel niet

Conclusie:

De consequenties van uit 1 en 2 voor het eigen vak zijn:

CHECKLIST KLASSIEKE CULTURELE VORMING

Vragen voor de checklist culturele vorming

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie relevant acht.
2. Bepaal welke vragen leiden tot minimeisen die u kunt gebruiken voor een eerste selectie.
3. Gebruik niet te veel criteria in een vergelijking van kansrijke alternatieven: breng een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Aanschaf leermiddelen en hulpmiddelen

Kiest de sectie leermiddelen van uitgeverijen over KCV-thema's of ontwikkelt zij zelf leermiddelen bij een thema? ja nee

Reflectie op de antieke cultuur

Thematische aanpak

Zijn in het leermiddel de thematiek en de erbij passende vraagstellingen zodanig dat zowel kennisverwerving als persoonlijke belevingen van leerlingen mogelijk zijn? ja nee

Is in het leermiddel bij de thematiek en vraagstellingen rekening gehouden met de heterogeniteit van de lesgroep? ja nee

Wordt in het leermiddel de thematiek helder uitgewerkt? ja nee

Cultuuruitingen uit ten minste twee van vier artistieke disciplines

Maakt het leermiddel duidelijk welke artistieke disciplines gecombineerd worden? (eindterm 2) ja nee

Het hanteren van van een gangbare terminologie

Maakt het leermiddel duidelijk dat het bij de beschrijving van de cultuuruitingen gebruik maakt van een terminologie die leerlingen ook moeten kunnen hanteren en die tot de toetsstof behoort? (schoolexamen) ja nee

(Cultuur)historische context

Wordt de (cultuur-)historische context van de aan de orde gestelde cultuuruitingen op een voor leerlingen herkenbare en navolgbare wijze beschreven? (eindterm 1) ja nee

De vijf levensbeschouwelijke/filosofische zoekkaders

Besteedt het leermiddel aandacht aan opvattingen en concepten die in de cultuuruitingen verwerkt zijn? (eindterm 1) ja nee

Eigen onderzoek

Geeft het leermiddel voldoende informatie en training zodat leerlingen zelf een eigen onderzoek kunnen opzetten en uitvoeren? (eindterm 3) ja nee

Eigen reactie en eigen oordeel

Worden leerlingen in het leermiddel gestimuleerd tot een eigen, beschouwende of creatieve reactie op antieke cultuuruitingen of tot een eigen oordeel daarover? (eindterm 4 en 5)

ja nee

Antieke literatuur in vertaling: studielast

Geeft het leermiddel aan of en op welke wijze de antieke literatuur in vertaling deel uitmaakt van de studielast? (handelingsdeel schoolexamen)

ja nee

Culturele activiteiten

Besteedt het leermiddel aandacht aan culturele activiteiten die aansluiten bij de behandelde thematiek?

ja nee

Handelingsdeel

Komt in het KCV-leermiddel ter sprake hoe de culturele activiteiten in een handelingsdeel van het examendossier verwerkt moeten worden?

ja nee

Reflectie op de relaties tussen de antieke en latere Europese cultuur

Voorbeelden van receptie

Beschrijft het leermiddel bij de cultuuruitingen uit de receptie-geschiedenis duidelijk in wat voor Europese cultuurperiode deze ontstaan zijn en welke relatie er is tussen die culturele context en die cultuuruiting? (eindterm 6)

ja nee

Besteedt het leermiddel aandacht aan de vaardigheid zelf voorbeelden van receptie op te zoeken en te herkennen? (beschrijving praktische opdrachten)

ja nee

Werkingsmechanisme

Komt in het leermiddel ter sprake welke werkingsmechanismen bij de cultuuruitingen uit de receptiegeschiedenis een rol kunnen spelen? (eindterm 7)

ja nee

Eigen oordeel over de verwerking van de antieke cultuur

Vraagt het leermiddel om een beargumenteerd oordeel over de wijze waarop de antieke cultuuruitingen in de receptie-geschiedenis verwerkt zijn?

ja nee

Organisatie

Geeft het leermiddel een aanwijzing in welk leerjaar de thematiek aan de orde kan komen? En in welke organisatorische vormen?

ja nee

Verschillende doelgroepen

Houdt het leermiddel bij de verdere uitwerking en didactiek rekening met de verschillende doelgroepen?

ja nee

Toetsing

Geeft het leermiddel aan leerlingen en docenten suggesties voor de toetsing aan de hand van praktische opdrachten?

ja nee

Informatie- en communicatietechnologie (ICT)

Leert het leermiddel de omgang met ICT-toepassingen en ICT-verwerkingsmogelijkheden van gegevens? (eindterm 3) ja nee

Samenhang

Afstemming met leesdossier: antieke literatuur

Besteedt het leermiddel aandacht aan een afstemming op de aanpak van literatuur bij andere vakken? ja nee

Samenhang met CKV-1

Wordt in het leermiddel vermeld in welke opzichten er aansluiting mogelijk is bij een vak als CKV-1? ja nee

Sluiten de leermiddelen KCV en CKV-1 met betrekking tot de didactiek op elkaar aan? ja nee

Samenhang vanwege de thematiek

Legt het leermiddel relaties met andere vakken waarin vanuit een thematische invalshoek gewerkt wordt? ja nee

Vragen met betrekking tot het gebruik van het leermiddel door leerling en docent

1. Selecteer de vragen die u in uw situatie het meest relevant acht.
2. Breng eventueel een volgorde van urgentie aan.

Algemeen

Ziet het leermiddel er aantrekkelijk uit? ja nee

Gaat het bij het werkboek om gebruiks- of verbruiksmateriaal? gebr. verbr.

Hoe kwetsbaar is het leermiddel (i.v.m. mogelijk snelle vervanging)?

Is de prijs voor de school/voor de leerling acceptabel? ja nee

Doelen

Zijn de doelen die worden nagestreefd duidelijk voor leerling en docent:

- algemene doelen ja nee
- vakspecifieke doelen? ja nee

Wordt voor alle onderdelen van examenprogramma leerstof aangeboden? ja nee

Structuur

Heeft het leermiddel een heldere structuur (overzichten, schema's, kaders)? ja nee

Zijn hoofdstukken/paragrafen helder opgebouwd (bijvoorbeeld inleiding, uitleg- of inputteksten, opdrachten, afsluiting)? ja nee

- Zijn eventuele keuzemogelijkheden duidelijk gemarkeerd? ja nee
- Inhoud en organisatie**
- Wordt in het leermiddel bij introductie van nieuwe inhoud en aangesloten bij de voorkennis van de leerling? veel weinig
- Wordt bij introductie van nieuwe inhoud en aangesloten bij de belevingswereld van leerlingen? veel weinig
- Wordt in het leermiddel gebruik gemaakt van actuele ontwikkelingen? veel weinig
- Bevat het leermiddel variatie ten aanzien van de gehanteerde werkvormen? veel weinig
- Biedt het leermiddel differentiatiemogelijkheden? (Te denken valt aan: tempoverschillen, verschillen in evaluatiemogelijkheden, niveaoverschillen, mogelijkheden tot individualisering.) veel weinig
- Stelt het leermiddel speciale eisen aan de organisatie in de klas? ja nee
- Bevat het leermiddel toetsen? ja nee
- Bevat het leermiddel aanwijzingen voor scoring en/of normeringen? ja nee
- Zijn er sleutels/uitwerkingen voor de leerlingen beschikbaar? ja nee
- Bevat het leermiddel aanwijzingen of suggesties voor de inrichting van leerlingdossiers? ja nee
- Biedt het leermiddel de docent mogelijkheden om zicht te houden op het leerproces van de (zelfstandig werkende) leerling? ja nee
- Is het leermiddel op eenvoudige wijze aan de eigen situatie aan te passen? ja nee
- Is er een noodzaak extra materiaal aan te schaffen, bijvoorbeeld ten aanzien van extra verbruiksmateriaal of het produceren van materiaal (schriften, kopieerwerk)? ja nee
- Zijn er in het leermiddel verwijzingen naar externe bronnen opgenomen? ja nee
- Hanteerbaarheid**
- Is het taalgebruik afgestemd op het niveau van de leerlingen? ja nee
- Is het gehele pakket van componenten waaruit het leermiddel bestaat hanteerbaar? (Te denken valt daarbij aan: tekst- en/of werkboek, docentenhandleiding, software, audiovisuele hulpmiddelen.) ja nee

Media

Biedt het leermiddel mogelijkheden om nieuwe media in te zetten? ja nee

Worden in het leermiddel suggesties gedaan voor het gebruik van

- databases ja nee
- cd-rom ja nee
- Internet ja nee

Is er sprake van afwisselend mediagebruik (bijvoorbeeld ten aanzien van audiovisuele bronnen, schriftelijke bronnen, informatie- en communicatietechnologie)? ja nee

Draait de software op de beschikbare hardware? ja nee

Tijd

Met betrekking tot de leertijd

Wordt er een reële indicatie van de leertijd gegeven, m.a.w. is de hoeveelheid leerstof afgestemd op de beschikbare leertijd? ja nee

Met betrekking tot de voorbereidingstijd

Doet het leermiddel een groot beroep op de voorbereidingstijd van de docent? ja nee

Vormgeving

Is de vormgeving van het leerlingenmateriaal aantrekkelijk voor leerlingen (bijvoorbeeld ten aanzien van illustraties, kleurgebruik, formaat)? ja nee

Vaardigheid van de docent

Geven componenten van het leermiddel aanleiding tot nascholing van bepaalde vaardigheden van docenten? ja nee

De beantwoording van deze categorieën met vragen leidt tot de volgende conclusie(s):
